Türkiye’de Hayvan Araştırmaları Öncüsü Olarak Hikmet Birand: “At ve Asfalt” adlı Doğa Yazını Eserinde At Algısı, Şahsiyet Olarak Atlar*¹

Doç. Dr. Fatma Kalpaklı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3677-4246>

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.10.2021

Kabul: 20.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Ahmet Hikmet Birand

“At ve Asfalt”

Anadolu Manzaraları (1956)

“Eleştirel Hayvan Çalışmaları”

Şehir Hayatı ve Atlar

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52859>

Öz

Hikmet Birand’ın *Anadolu Manzaraları* adlı kitabında yer alan ve Hayvanları Koruma Cemiyeti için yazılan “At ve Asfalt” adlı doğa yazını eserinde, atların şehir hayatının bir parçası olan asfalt yollar ile mücadelesi, diğer bir deyişle “atların asfalt ile imtihanı” anlatılmaktadır. Birand *Anadolu Manzaraları* kitabının “At ve Asfalt” başlıklı doğa yazınında, atların Türkiye’deki, özellikle de Ankara’nın çeşitli semtlerindeki yaşam koşullarına değinerek, her geçen gün daha da modernleşen şehir hayatı içinde “hayvanların daralan yaşam alanlarına” ve “haklarına saygı duyulabilmesi” için okuyucuya bir bilinç aşılamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, “At ve Asfalt” eserinde, “atlar doğayı, aynı zamanda asfalt ise şehirleşmeyi, sanayileşmeyi” temsil etmektedir diyebiliriz.

Birand “At ve Asfalt” isimli doğa yazınında yıllar içinde edindiği, Ankara’nın Dışkapı semtinde atlar ile ilgili anılarını ve gözlemlerini, okuyucular ile paylaşmaktadır; atlar ile duygudaşlık kurarak onların duygularına tercüman olmaktadır. Bu bağlamda, “Hayvan Araştırmaları” her ne kadar tüm dünyada Peter Singer’in yazmış olduğu *Hayvanların Özgürlüğü* (1975) metnine dayandırılmakta ve 1970’lerde başlamış olsa da, Hikmet Birand’ın *Anadolu Manzaraları* kitabında yer alan “At ve Asfalt” isimli doğa yazını, bu terim daha dünyada ortaya çıkmadan önce anakronistik olarak, Hikmet Birand’ın Türkiye’de, bu alanın öncüsü olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu çalışmada, Birand’ın “atları, hayvanları alınıp satılabilecek, sahip olunabilecek bir nesne olarak değil de, daha ziyade bir şahsiyet olarak” algılayarak, nasıl zamanının ötesinde bir kavrayışa sahip olduğu “At ve Asfalt” adlı doğa yazını metni üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kalpaklı, F. (2021). Türkiye’de Hayvan Araştırmaları Öncüsü Olarak Hikmet Birand: “At ve Asfalt” adlı Doğa Yazını Eserinde At Algısı, Şahsiyet Olarak Atlar. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87): 113-120.

¹ Bu çalışma, Kapadokya Üniversitesi’nce düzenlenen “1. Ulusal Çevreci Beşerî Bilimler Konferansı” esnasında 27 Mayıs 2021 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulan “Hikmet Birand’ın ‘At ve Asfalt’ isimli Doğa Yazınında At Algısı” başlıklı sunumun genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâlidir.

Hikmet Birand as the Pioneer of Animal Studies in Turkey: Horses as Characters in Hikmet Birand's Nature-Writing, "Horses on Asphalt" *

Assoc. Prof. Dr. Fatma Kalpaklı

Seljuk University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, Konya –
TURKEY**Article History**

Submitted: 06.10.2021

Accepted: 20.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Ahmet Hikmet Birand

"Horses on Asphalt"

Anatolian Landscapes (1956)

"Critical Animal Studies"

Horses and City Life

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52859>**Abstract**

"Horses on Asphalt" in Hikmet Birand's book, *Anatolian Landscapes* is written upon the request of the society for the prevention of cruelty to animals and it describes the life conditions of the horses in big cities, especially the struggles of the horses on asphalt, inevitable aspects of city life. In this nature writing text, "Horse on Asphalt", Birand tries to raise consciousness about animal rights by underlining how human beings invade the habitats of animals with sprawling cities and how life becomes more and more difficult for animals in the modern times. Bearing this in mind, it can be suggested that in the nature writing text "Horse on Asphalt", horses represent nature, whereas asphalt represents industrialization and modernization. In this text, Birand shares his memories, experiences and observations in relation to the horses in the Dışkapı region of Ankara with the readers. Meanwhile, he has a lot of empathy with the horses and he tries to give a voice to the horses' feelings. Thus, in doing so, Birand might become one of the pioneers of the animal studies in Turkey, though animal studies is considered to be stemming from Peter Singer's book entitled *Animal Liberation*, written in 1975. Unfortunately, there is a lack of empathy and of understanding of the life conditions of the horses living in cities and this makes Birand unhappy and urges him to write about these issues. Therefore, Birand might even be considered to be the pioneer of animal studies in Turkey, before the term of animal studies coined in the world. Birand seems to be ahead of his time since he perceives horses as "not things to buy and sell, but as individuals, as characters", who deserve respect and love in daily life. Thus, different perceptions of horses by different people and by Birand will be studied with reference to the nature writing text entitled "Horses on Asphalt" in *Anatolian Landscapes* and how Birand is beyond his time will be illustrated by giving examples from "Horses on Asphalt".

GİRİŞ

Hikmet Birand “At ve Asfalt” adlı doğa yazını eserinde, “atların iç dünyasına bir pencere açarak”, onların duygu, düşünce, sevinç ve ıstıraplarına tercüman olur. Birand yaklaşık olarak dokuz sayfalık doğa yazını metininde, atlarla ilgili yüzlerce anısından, deneyimlerinden unutamadığı dört anısına değinir. İnsanlarda olduğu gibi hayvanlarda, canlılarda da “gözler ruha açılan pencerelerdir”; Birand atların gözlerine yoğunlaşarak onların iç seslerine kulak verir ve atlar ile okuyucular arasında tercümanlık yapar. İngiliz oyun yazarı Peter Shaffer’ın *Küheylan/Equus* (1973) oyununda olduğu gibi “At ve Asfalt” eserinde de atların gözleri önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Birand, köylü insanlar, toy insanlar ve koyu renk tenli insanlar diyerek insanları tanımlarcasına, atları da benzer bir şekilde tanımlar, “daha doğrusu kişileştirir”; köy atları, doru atları ve toy taylar diyerek “atların hepsini aynı kefeye koymaz”, onları hepsi birbirinin aynı olduğu “bir sürü” olarak görmez, aksine aralarındaki farklılıkları, her birinin “bireysel özelliklerini” yazısında vurgulamaya dikkat eder. Birand’ın gözünde tıpkı “insanlar ve parmak izleri” gibi her at da birbirinden farklıdır ve kendine özgüdür, “her birinin kendine özgü bir şahsiyeti” vardır.

Genel hatlarıyla Birand’ın doğa yazının içeriğinde atlarla ilgili olarak deneyimlediği ve tasvir ettiği gözlemleri kısaca şunlardır; ilk gözleminde kendilerine neden şose yolun yasaklanarak, yokuşa sürüldüklerini bir türlü anlayamayan “bir çift doru ve ak atın” hal ve tavırları, ikinci gözleminde ise “ayakları ezilen ve onun başında yas tutan eşi”; ve insanın içini sızlatan bu vefakâr atın durumu, üçüncü gözleminde “asfalt üzerinde bileği kırılan” ve birazdan “kurşun sıkılarak” hayatına son verilecek olan bir at ve son olarak da dördüncü gözleminde ise “yolda hızlı hızlı giderken”, “arkadan gelen araba yüzünden aniden durdurulmaları nedeniyle”, at arabasına koşulu atlardan, “soldaki atın devrilerek”, kayışlarına dolanıp düşen, “tüm metanetiyle çektiği bu ağırlara ve acılara sessizce katlanmaya çalışan mağrur atın” yaşadıklarıdır.

GELİŞME

İlk gözlem ile başlayacak olursak Ankara’da Dışkapı’da arabalar büyük bir ihtimalle yoldaki bir onarım sebebiyle cadde üzerinden değil de ham yoldan gitmektedirler ve aşağıdaki metinde de betimlendiği üzere atlara caddeden gitmek yasaklanmıştır:

Yağışlı, yağmurlu bir kış günü idi. Yüklü bir köy arabası bu yoldan yokuşu tırmanmaya çalışıyordu. Arabada biri doru, biri ak, iki at koşulu idi. İkisi de sıskaydı, ama güçleri pek denk değildi. Doru at daha tavlıca, daha canlıca gibiydi. Ak atın tüyleri Ankara kedisinin tüyleri gibi uzamış, kaburgaları çıkmış, sağrısı çukurlaşmıştı. Her iki at da arabayı yokuşa çıkarmak için bütün güçleriyle uğraşıyorlar, sık sık, kesik kesik soluyorlar, solurken de ağızlarından ve iyice açılmış olan burun deliklerinden beyaz buğular fışkırtıyorlardı. Her on-on beş adımda bir duruyorlar, arabacının kamçısına, gürültü patırtısına hiç kulak asmıyorlar; soluk almadan, kalplerini, kaslarını dinlendirmeden, arkalarındaki yükü biraz daha sürükleyebileceklerine akılları kesmeden ileriye bir adım bile atmıyorlardı. Fakat bu atların şosenin tadını tattıkları da anlaşılıyordu. Sık ve kısa molalar bitti mi, canlarını dişlerine takıyorlar, arabacının höst, hayda ve kamçı sesleriyle, bir çıkış yapıyorlar, ama yokuşa sarmadan önce ve hep caddeye doğru yöneliyorlardı. (Birand, 2004: 107)

Bu metinde de görüldüğü üzere atların “muhakeme yeteneği” mevcuttur; atlar bir türlü daha düz ve rahat yol dururken, arkalarındaki yük arabasına rağmen, niçin yokuşa sürüldüklerini, anlayamamaktadırlar ve bu nedenle ister istemez hep caddeye doğru yönelmektedirler:

Fakat arabacının hışımla asıldığı dizginler hayvanların bir-iki adım yanlarındaki caddeye inivermelerine izin vermiyor; onlar da çaresiz, çamurlu yokuşa baş etmeye uğraşıyorlar, birkaç

adım attıktan sonra yine zıncı diye duruyorlardı. Atlar yolun her kesimini, her çeşidini biliyorlardı. Çünkü Etlik’e ve Keçiören’e gelinceye kadar, nereden geliyorlarsa, ham yoldan gelmişler, ham yolun eziyetini çekmişler, şoseye girdikten sonra feraha kavuşmuşlardı. Sonra kim bilir bu yolculuğu kaç sefer yapmışlar, şosenin rahatlığını deneye deneye anlamışlardı. (Birand, 2004: 107)

Yukarıda adı geçen ham yolun, diğer bir adıyla “stabilize yolun”, sözlükte, tanımına bakıldığında “[k]um, çakıl ya da mucur ve bağlayıcı olarak kil karışımıyla yapılan, buldozerle sıkıştırılan asfaltı dökülmemiş yol” (“Stabilize [Ham] yol Nedir? Stabilize yol Ne demek?– Bilgi Anahtarı”) olarak tarif edilmektedir. Doğal olarak da tüm canlılar için üzerinde yürümesi nispeten daha zordur:

[Atlar] [y]olculuğun son kısa kesiminde zorlandıkları[ndan], bu cefaya, bir türlü akıl erdiremiyorlar, hep caddeye bakıyorlardı. Kan ter içinde, “canımız çıktı, dizimizin bağı çözüldü, bizi şuracığa niçin bırakmıyorsunuz” der gibi bir hal alıyorlardı. Belki, biraz sonra hak edeceklerini bile, bildikleri bu yokuşta böyle sık sık duraklamaları, “neden olduğuna, akıl erdiremedikleri, bu yasağa karşı”, biraz da isyan etmek içindi. (Birand, 2004: 108)

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Birand bu noktada atlarla duygudaşlık etmekte, onlarla duygudaşlık kurmaktadır. Atlar doğal olarak, “insan yapımı yasakları” anlayamamakta ve neden zora sokulduklarını anlayamadıkları için, arabacının ısrarlarına isyan ederek, ona karşı bir direnç göstermektedirler. Bu da gösteriyor ki atların da insanlara ve hayata karşı “bir tutumları, duruşları” vardır. Onların da bir karakteri vardır ve “manasız şeylere karşı direnç” göstermektedirler.

Birand en sonunda “Aa canım, hayvanlar da bizim gibi bu şosedan yürüyebilmeli idiler” (Birand, 2004: 108) diyerek oradan uzaklaşır, ancak ikinci gözleminde tanık olduğu olaylar onun fikrini; insanların hayvanlara zarar vermemesi için, “insanların yolu başka, hayvanların yolu başka olmalıdır” (Birand, 2004: 108), şeklinde değiştirecektir:

Bakın neden: [diye açıklar bu durumu] “Bir gün gene aynı yolda, yokuşun alt başında, bu sefer caddenin üzerinde bir kamyonla bir araba duruyor ve arabanın etrafına toplanan kalabalıktan, ayakta duran tek bir at görünüyordu”. Yaklaşp da kalabalığa sokulunca, öteki hayvanın yerde yattığını, böğrünün ve ayaklarının ezilmiş, gözlerinin ferinin geçmiş, sevimli yüzünün ve boynunun yüzülmüş, ağzından akan kanın caddenin üzerinde, pıhtılaşmış olduğunu gördüm. Bunları gördükten sonra ona daha fazla bakamadım. Ama gözlerim, ayakta duran eşine ilişti ve onun hali, bana yerde yatanınkinden, daha acıklı geldi. Zavallının tüyleri, diken diken olmuş, başı yere eğilmiş, korku ve acı dolu gözleri süzülmüş, ikide bir kapanıyor açılıyor, gene kapanıyor, dalıyor; belki yerde cansız yatan eşinin acıklı halini, belki bu macerada atlattığı büyük tehlikeden başka, ayrıca sorumlu tutulup, tutulmayacağını düşünüyor. Belli ki çok korkmuş; sessiz, hareketsiz, dalgın ve bitkin... bahtsız eşinin yasını tutuyor ve ne olacağını bekliyor. (Birand, 2004: 109)

Bu gözleminde de eşi için yas tutan ve üstüne üstelik olanlar yüzünden cezalandırılıp cezalandırılmayacağını, düşünen acılı bir atı görmekteyiz. Üçüncü gözleminde ise, Amerikalı oyun yazarı, Horace McCoy’un *Atları da Vururlar/They Shoot Horses, Don’t They?* (1935) oyununda da kısaca değinildiği üzere “bacağı kırılan bir atın akıbeti” anlatılmaktadır:

Başka bir gün asfalt kaymaklı kaypak caddede bir araba atının ayağı kaymış, düşmüş, bileği iki yerinden kırılmış. Hayvan arabadan çözüldü. Sessiz, hazin bir teslimiyet içinde itile kakıla, kırık ayağı sallana sallana civardaki bir arsaya götürüldü. Orada ona, son ödevimiz yapılacak, alına “rahata kavuşması için” bir kurtuluş kurşunu sıkılacaktı. (Birand, 2004: 109)

Daha fazla acı çekmemesi için, atın hayatına son verilecekti, bu nedenle Birand, “[k]olu bacağı kırılan atın akıbeti ise kötüdür” (Birand, 2004: 110) demektedir. Bugün, nitekim bu “kurtuluş kurşunu”

ya da “merhamet kurşunu” konusu da, günümüzde hayvan hakları² savunucuları ve hayvan severler tarafından sorgulanmaktadır. Ayrıca, bu konuda “sivil insanlar” tarafından yapılan, bireysel çalışmalar da mevcuttur. Örneğin;

“Hayat Tamircisi” olarak bilinen [yirmi iki] yaşındaki Mardinli Hasan Kızıl, kendini sakatlanmış hayvanların hayatlarını tamir etmeye adanmıştır. Mardin’in Derek ilçesinde yaşamını sürdüren Hasan Kızıl, kendi imkânlarıyla engelli hayvanlar için takma bacak ve yürüteç yapmakta; sadece kedi, köpek değil aynı zamanda tavuk, kaplumbağa, eşek gibi hayvanlar, için de çaba[layarak] çözüm yolları üretmektedir. [Milyonlarca insan], “Hayat Tamircisi” [belgeseli] ile Hasan’ın atölyesine ve hayatına konuk ol[maktadır]... [O]nun bu çabaları TRT Belgesel’de *Hayat Tamircisi* adlı [programda] konu edilerek [Hasan’ın] hayvan sevgisi milyonlarca insana örnek ve esin kaynağı olmaktadır. (“*Hayat Tamircisi*”).

Nitekim programın içeriğine bakıldığında, belgeselde konu edilen bir diğer hayvan da arka bacakları sakatlanan, *Gabriel* adlı, siyah bir kedidir ve kedinin sahibi olan edebiyat öğretmeni “insanlarda ötanazi nasıl hoş karşılanmıyorsa, hayvanlarda da bu ve benzeri uygulamalara karşı çıkılmalı ve her ne pahasına olursa olsun, bu tür uygulamalardan kaçınmalıdır” demekte ve “kedisinin hayatını kolaylaştırmak için” elinden geleni yapmaktadır. Ancak, Birand’ın “At ve Asfalt” eserini, 1950’lerde yazdığı, ve günümüzdeki bir çok protez malzemelerinin de, olmadığı göz önüne alınacak olursa, o yıllar için kurtuluş kurşunu da atların acısını dindirmek için, dolayısıyla hayvanlara duyulan sevgi ve merhametten dolayı, ve atların yaşam kalitesi düşünülerek, bu uygulamaya gidilmektedir. Nihayet, eserde atlar ile ilgili olarak son sırada anlatılan olay da Birand’ın şu sözleriyle ifade edilir:

Hiç unutamayacağım, bu anlattıklarımın da, daha anlatmadıklarımın da, hepsinden korkunç bir at düşmesi de şöyle olmuştu: Karşıdan yine bu yoldan, çuvallarla yüklü bir araba geliyordu. Dikkat ettiniz mi hiç? Atlar, asfaltta ne kadar hesaplı, ne kadar çekingen adım atarlar. Hele asfaltta, ilk ayak atıp da adımlarını, yolun kaypaklığına alıştırmaya kadar, nasıl korkarlar, ürperir, titrerler. Karşıdan gelen arabanın atları, ayaklarını caddeye uydurmuş olacaktı. Tırıs geliyorlardı. Arkadan korna çalan bir otomobile, yol vermek için, arabayı kullanan adamcağız, dizginleri birden sağa çekti. Bu beklenmedik karışma yüzünden, arabanın solundaki hayvanın, yürüyüş düzeni bozuldu, kaydı; nalları yolun kumlarından, kıvılcımlar çıkararak devrildi, düştü. Bir çırpındı ve kaldı. Kalkmıyordu. Atın durumunu yukarıdan iyi göremeyen adamcağız da habire kamçı sallıyordu. Ordan geçenlerden birisi, yaklaşarak elini kaldırdı; vurma hemşerim vurma, kalkamaz, dedi (Birand, 2004: 111).

İçinde bulundukları muhitten sadece bir kişi, atın durumunu anlayabilmiş, bu asil hayvanın, istede de yerinden kalkamayacağını, adeta bir tuzağa düşmüşçesine, kayışları arasında sıkıştığını ve acı içinde kıvrandığını fark ederek, atın sahibini uyarır. Birand atın içler acısı halini, şu sözlerle okuyucuya tasvir eder:

Yan kayışları atın altına geçmiş, dört ayağı da göğe dikilmişti. Kımıldamasına, davranmasına imkân yoktu. Adam arabadan indi. Falakanın, kayışların iyice gerilmiş, hayvanın üzerine yaslandığı okun, kırılmış olduğunu gördü. Kayışları çözmeye gücü yetmiyordu. Fakat hayvan pek acıklı ve zor bir durumda idi: Korkmuş, gövdesi okun, ayakları kayışların üzerinde, baş yere yaslanmış, burun delikleri açılmış, nefesi yolun tozlarını üflüyor; yaşadığı da ancak bundan belli oluyor. (Birand, 2004: 111).

Atta hiçbir hayat emaresi olmayıp, sadece alıp verdiği nefesin, yolun tozlarını havalandırması, onun ne kadar çaresiz, bir durumda olduğunu gösteriyor. “Vücudu üzerindeki tüm kontrolünü,

² Hayvan hakları konusunda daha fazla bilgi almak için bakınız “Hayvan hakları bibliyografyası”, <https://dagmedya.wordpress.com/2020/10/30/hayvanlar-ve-haklarina-dair-bir-turkce-bibliyografya-denemesi/>

gücünü kaybedip”, kayışlarıyla çepeçevre çevrelenip, acıya teslim olmuş durumda, üstüne üstelik de, sahibinin uyguladığı “fiziksel ve ruhsal şiddete” katlanmakta ve bu acınası haliyle oradan gelip geçenlerin de, ilgisini cezbetmektedir. Fakat atlar gururlu ve asil hayvanlardır; acılara da “sessiz ve mağrur” bir şekilde katlanırlar:

Gözler pörtlemiş, boşlukta bir noktaya dikilmiş, boş, bomboş bakıyorlar. Herhalde sırtı, böğrü, üzerine yaslandığı kaburgaları, her yanı, korkunç ağrılar, sızılar içinde olacak; ama gık bile demiyor. Çünkü o, kederli zamanlarında değil, ancak sevinçli, zamanlarında seslenen, kişneyen soydan. Şu anda çektiği ıstırapı da, yüzyıllar boyunca, soyunun sopunun yaptığı gibi, o da sessizce geçiştirmeye çalışıyor. (Birand, 2004: 111).

Burada da görüldüğü üzere, nakledilen bu olayda “at kendini etrafından soyutlamış”, ve sessizce, “kendi kendinden güç alarak”; “ağrılara ve acılara göğüs germektedir”. En nihayetinde, çevresinde toplanan insanlar, olayın şokunu atlattıktan sonra, makul çözüm yolları üretmek üzere, düşünmeye başlayarak, harekete geçerler. Bu esnada, atı saran kayışları kesmenin, atı bu acıdan kurtarmanın, en hızlı yolu olduğu anlaşılır, fakat bu sefer de “kayışlara kıyamazlar”. Bu noktada, ister istemez Cemil Meriç’in, “[i]nsanlar sevmek için yaratıldılar, eşyalar kullanılmak için. Dünyadaki kaosu neden; eşyaların sevimliliği ve insanların kullanılmalarıdır” (“Cemil Meriç-Modern köleler”) deyişi aklımıza gelir ve bir kez daha Dünya’daki karmaşanın nedeninin; eşyaların sevimliliği, insanların ve hayvanların, yani “tüm canlıların” kapitalizmin menfaatleri hizmetinde göz ardı edilerek, istismar edilmeleri olduğunu bu olayda da görürüz. Kapitalist dünya düzeninde, “hayatta kalmaya çalışan insanlar da” hayvanlara karşı “materyalist bir tutum” içine girmiş ve “mal candan önce” gelmiştir. Bu durum eserde şöyle anlatılmaktadır:

Hayvanı çabuk kurtarmak için kayışları kesmek lazımdı. Ama kıyılamıyordu. Şaşkınlık, kısa da olsa, şöyle yap, böyle yap, sözleriyle biraz sürdü. Nihayet, oraya toplananlardan, bazılarının yardımıyla, kayışlar çözüldü. Hayvan cadde üzerine, ayaklarını uzatarak, boylu boyunca, serildi kaldı. Ölü gibi idi; hiç kımıldamıyordu. Arabacı hayvanı azarlamaya, tekmelemeye başladı. Fakat o hiç aldırış etmiyor, kılını bile kıpırdatmıyor, gözlerini boşlukta diktiği noktadan, ayırmıyordu. (Birand, 2004: 112)

İşte bu esnada, Birand, bu soylu atın gözlerinde gördüklerini, okuyucuya aktarmaya çalışır. Burada tasvir edilen atın gözleri de *Küheylan* oyunundaki, ana karakter Alan’ın bir türlü unutamadığı atın gözleri gibidir; tıpkı “bir ayna gibi”, atın tüm duygularını “net, berrak” bir şekilde yansıtmaktadırlar:

Ama o gözler... Aman ne korkunç şeylerdi onlar.. Her şeyi gizlemeye çalışan o gözlerden her şey anlaşılıyor gibi idi. Hayvancağız, kaderi, yuları ile elimize verileli geçen, uzun yüzyılların macerasını, gözden geçiriyor, aramıza karışmasındaki, hayır, “karıştırılmasındaki” biricik sebebin, bize hizmet etmek olduğunu, “sadakatla görmeye çalıştığı işinden”, onu bir kazanın alıkoyduğunu düşünüyor ve “Bunları etrafımdakilere sezdirirsem, benim öteki evcillerden, kediden, köpekten, keçiden ve arslardan ne farkım olur?” dermiş gibi acıları da, sevinçleri de, iyi ve kötü düşünceleri de, belli eden gözlerine, “kayıtsız, manasız bir hal vermeye” uğraşıyor gibi idi. (Birand, 2004: 112)

Yukarıda da değinildiği üzere, “atlar insanlar tarafından doğal ortamlarından alınarak, ayrıştırılarak ve evcilleştirilerek”, insanların hizmetine sunulmuştu. “İnsanlarla birlikte yaşamak, onlara hizmet etmek” atların tercihi değildi; bu tercih insanların seçimi idi. Buna rağmen, sanki “bu kazadan at sorumlu tutuluyor”, üstüne üstelik de, uzun süredir insanlara verdiği/verdikleri hizmet göz ardı edilerek, en ufak bir sürçmede, kazada tekmelenerek, dövülerek “atlara şiddet uygulanıyordu”. Gözlemlenen bu olayın kahramanı, “atımız” ise, tüm bunlara “sükûnet ile karşılık veriyordu”. Biyolojik olarak, at ile insan gücü karşılaştırıldığında, bu atın istese kendisini tekmeleyen sahibine, fiziksel olarak

zarar vermeye gücü yeteceği de aşikârdır, o ise sadece “gururlu bir vurdumduymazlık” sergilemek ile yetiniyordu. Birand bu durumu şu sözleri ile ifade eder:

Binlerce senelik uzlaşma ve anlaşma bir anda bozulmuş, onunla bizim aramızda derin bir uçurum açılmıştı. Artık o başka bir âlemde yaşıyor, azar, kötek vız geliyor; öfkesini, isyanını “inatçı bir vurdumduymazlıkla belirtmeye çalışıyordu”. Demin arabacıya seslenen adam hayvanın derdini anladı: “Vurma³ hemşerim vurma da hayvanı bir okşa”, dedi. Sahibi hayvanı okşayınca o pörtlek gözlerde bir sevinç kıvılcımı parladı. Ürpere ürpere, sanki bin yıllık, on bin yıllık bir uykudan uyanıyordu. Davranmaya başladı; “sıçradı kalktı”. Onu, hiç uyanmak istemediği, bu sıkıntılı uykunun kâbuslarından, kurtaran “tılsım” bulunmuştu: Bu, sahibinin “elleri” idi. (Birand, 2004: 112)

Gözlemlenen olayın bu sahnesinde, gözlerin yanı sıra “el imgesi” ön plana çıkmaktadır. Atların “el ile yapılan tensel temasa, tensel iletişime de” açık oldukları ve insanların “olumlu ve sevgi dolu mesajlarına”, gene aynı şekilde cevap verdikleri gözlemlenmektedir. İlginç bir şekilde, atımız “şiddete şiddet ile karşılık vermemiş”, fakat “sevgiye sevgi ile”; “sadakat ve itaat ile” karşılık vermiştir ki, bu noktada, bu gözlem, “atların asaletinin nereden geldiğini”; “davranış ve tutumlarından kaynaklandığını”, “insana kendi insanlığını sorgulatarak”, atların asaletini daha da belirginleştirmektedir. Birand gözlemini aktarmaya şu sözlerle devam eder, “[a]ma bu eller, az önce gördüğü düşte, “onu pataklayan hoyrat eller değil”, evvel zaman içinde “onu, bize kazandıran”, ve deminki kazanın artık kabahat sayılmadığını anlatan “okşayıcı ellerdi”. Demek ki onun başka ve fazla bir isteği yoktu” (Birand, 2004: 113).

Birand’ın bu gözleminin kahramanı olan, yolda devrilen at, “iletişime açıktır” ve “sevgi dilini de” iyi okuyabilmektedir, diğer bir ifade ile

Birand’ın doğa yazınında “yeryüzünü duygu ve düşünceleri olan, acı çekebilen, diğer hisli canlılarla paylaştığımız” düşüncesi [...] yer alır. “Benim şimdi asfaltlı caddelerde, hele donlu havalarda, sakına sakına adım atan atları gördükçe, yüreğim hop hop eder” dediği “At ve Asfalt” yazısında Birand, asfaltta kayıp düşen atların çektiği acıları talihsiz, [ama duyarlı] bir atın duygularında, [işte bu şekilde] anlat[maktadır] (Özdağ, 2014: 67).

Diğer bir deyişle, Birand iyi bir gözlemci ve “candan bir hayvansever” olarak, “atlar ile duygudaşlık ederek”, bu tecrübelerini okuyucuları ile paylaşmaktadır. İngiliz edebiyatına dönüp baktığımızda, olayların bir atın bakış açısından anlatıldığı diğer bir eserin; Anna Sewell’in dilimize *Siyah İnci*⁴ olarak çevirilen romanı *Black Beauty: His Grooms and Companions, the Autobiography of a Horse* (1877) olduğunu görürüz. Dünya edebiyat tarihine, genel olarak bakıldığında, olayların bir atın bakış açısından anlatılması, pek alışlageldik bir durum değildir. Buna paralel olarak, bildiğimiz kadarıyla Türk edebiyatında da, “Birand’ın yaptığı gibi” “atlar ile duygudaşlık kurarak, onları anlamaya ve anlatmaya çalışan, iç dünyalarına ışık tutan, anlatan” metinlere de pek rastlanmamaktadır. Birand “At ve Asfalt” adlı eserinden verilen örnekler ile de gösterildiği üzere atlar ile duygudaşlık kurarak onları anlamaya, anlatmaya çalışmaktadır.

³ Birand’ın doğa yazınındaki bu gözlemler, “hayvanlarda duygu, düşünce ve bilinç konularını inceleyerek hayvanların zengin duygusal dünyaları olduğu sonucuna ulaşan bilişsel etologların anekdotlarıyla benzerlik göstermektedir. Etoloji... ahlaki yükümlülüğün insanoğlunun dışındaki varlıklara da genişle[tilmesi gerekliliğini]” (Özdağ: 2005, 135) vurgulamaktadır ki bu “hayvanlara eziyetin etik kapsama alınmasını sağla[arak]” hayvan haklarının korunması açısından oldukça önemlidir. Nitekim, bu bağlamda, Birand’ın “At ve Asfalt” eserinde atlara eziyet eden insanlara ve bu eziyetlere maruz kalan atların duygu ve düşüncelerine vurgu yapması son derece önemlidir.

⁴ Bu roman günümüzde, birçok kez sinemaya da uyarlanmıştır ve en son 2020’de atı, Siyah İnci’yi Kate Winslett seslendirmektedir (bakınız, “Kate Winslet ve Mackenzie Foy ‘Black Beauty’ Uyarlamasında!”, <https://www.beyazperde.com/haberler/filmler/haberler-89154/>).

SONUÇ

Tüm bu bilgiler ve örnekler ışığında, sonuç olarak diyebiliriz ki Birand “At ve Asfalt” eserinde; Ankara’nın Dışkapı semtinde, yıllar içinde edindiği, atlar ile ilgili anılarını ve gözlemlerini okuyucular ile paylaşmakta; “atlar ile duygudaşlık kurarak” “onların duygularına tercüman” olmaktadır. Bu bağlamda, “Hayvan Araştırmaları” her ne kadar dünyada Peter Singer’ın yazmış olduğu *Hayvanların Özgürlüğü* (1975) metnine dayandırılmakta ve 1970’lerde başlamış olsa da, Hikmet Birand’ın bu terim daha dünyada ortaya çıkmadan önce, “Türkiye’de bu alanın öncüsü” olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu incelemede, Birand’ın “atları, hayvanları alınıp satılabilecek, sahip olunabilecek” ve “bir makine gibi düğmesine basılarak, komuta edilebilecek bir nesne olarak” değil de, daha ziyade “duyguları, düşünceleri” ve “hayata ve insanlara karşı çeşitli tutumları” olan “bir şahsiyet” olarak algılayarak, nasıl zamanının ötesinde bir kavrayışa sahip olduğu gözlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Ö. (Yönetmen), (2019). “*Hayat tamircisi*”, Melis Ezgi Yaman (Yapımcı) TRT Belgesel. 24 Haziran 2019. Saat: 21.00.
- Avis, A. (Yönetmen), (2020). “*Black beauty*”, ... Jeremy Bolt (Yapımcı). <https://720pizle.org/izle/altyazi/black-beauty-2020.html>. Erişim tarihi: 24. Aralık.2020.
- Birand, A.H. (2004). “At ve asfalt”, *Anadolu Manzaraları*. Ankara: TÜBİTAK.
- “Cemil Meriç-Modern köleler”, <https://modernkoleler-blog.tumblr.com/post/92459731779/i-nsanlar-sevilmek-yarat%C4%B1ld%C4%B1e%C5%9Fyalar-ise> 21 Haziran 2014. Erişim tarihi:1.Mayıs.2021.
- “Hayvan hakları bibliyografyası”, <https://dagmedya.wordpress.com/2020/10/30/hayvanlar-ve-haklarına-dair-bir-türkce-bibliyografya-denemesi/>. Erişim tarihi:12.Mayıs.2021.
- “*Hayat tamircisi*”, <https://www.trtbelgesel.com.tr/kultur-antropoloji/hayat-tamircisi/hayat-tamircisi-129868>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021.
- “Kate Winslet ve Mackenzie Foy ‘*Black beauty*’ uyarlamasında!”, <https://www.beyazperde.com/haberler/filmler/haberler-89154/>, 8.Mayıs.2019. Erişim tarihi:11.Mayıs.2021.
- McCoy, H. (1998) *Atları da vururlar?* Çev. Ayşe Karasu. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Özdağ, U. (2014). *Çevreci eleştiriye giriş*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ,U. (2005). “The Turning of the Tide: The Evolution of Ethics and Contemporary Moral Considerations Regarding Nonhuman Entities in American Literature”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt : 22, Sayı: 2, s.135-149.
- “Stabilize [Ham] yol nedir? stabilize yol ne demek?– bilgi anahtarı”, https://bilgianahtari.com/stabilize-yol-nedir-stabilize-yol-ne-demek-bilgi-anahtari.html?doing_wp_cron=1620648470.2883379459381103515625, 23.12.2020, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021.
- Shaffer, P. (2006). *Equus/Küheylan*. London: Penguin.
- Swell, A. (1877). *Black beauty: his grooms and companions, the autobiography of a horse*. London: Jarrold and Sons.
- “Şose”, *Türk dil kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>. 8.5.2020. Erişim tarihi: 10 Ocak 2021.